

□ માલિકીના આધારે ઉદ્યોગો

1. જહેર ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો :

- જે ઉદ્યોગોમાં માલિકી અને સંચાલન સરકાર હસ્તક હોય છે, તેને જહેર ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો કહે છે. જેમ કે; રેલવે, ટપાલ, ટેલિફોન વગેરે. જહેર ક્ષેત્રના ઉદ્યોગોને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે.

✓ (i) ખાતાકીય ઉદ્યોગો :

- જે ઉદ્યોગો સરકાર પોતાની સીધી દેખરેખ હેઠળ એક ખાતા તરીકે ચલાવે છે, તેને ખાતાકીય ઉદ્યોગો કહે છે.
જેમ કે; રેલવે, ટપાલ વગેરે.
- ખાતાકીય ઉદ્યોગોની આવક અને ખર્ચની જોગવાઈ અંદરૂપત્રમાં સામેલ કરવામાં આવે છે.

- ✓ (ii) જાહેર નિગમો :
- જે ઔદ્યોગિક એકમોની માલિકી કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકારની હોય છે, પરંતુ તેનું સંચાલન સ્વતંત્રપણે નિગમ કે કોરોપોરિશન દ્વારા કરવામાં આવે છે, તને જાહેર નિગમો કહે છે. જેમ કે; જીવનવીમા નિગમ, સ્ટેટ ટ્રાન્સપોર્ટ નિગમ, ખાતર ઉત્પાદન- વેચાણ કરતા નિગમો (IFFCO, GSFC, GNFC) જાહેર નિગમો છે.

- સામાન્ય રીત નિગમના સંચાલન અને નિર્ણય-પ્રક્રિયામાં સરકારનો પ્રભાવ જોવા મળે છે.
- ✓ (iii) સંયુક્ત મૂડી કંપનીઓ :
- જે ઔદ્યોગિક એકમોનું સંચાલન કંપનીધારા મુજબ થાય છે અને જેની માલિકી સરકાર અને જે-તે એકમના શેરધારક લોકો કે સંસ્થાઓની સંયુક્ત હોય તેવા એકમોને સંયુક્ત મૂડી કંપનીઓ કહે છે.

2. ખાનગી ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો :

- જે ઔદ્યોગિક એકમોની માલિકી અને સંચાલન ખાનગી વ્યક્તિ કે પેઢીનું હોય તને ખાનગી ક્ષેત્રના ઉદ્યોગ કહે છે. જેમકે ; કાર, ટીવી, પગરખાં વગેરેના ઉદ્યોગ.

3. સંયુક્ત ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો :

- જે ઔદ્યોગિક એકમો જાહેર ક્ષેત્રના હોય અને સરકાર ઉદ્યોગના માલિકી-હક 51 % કે તથી વધુ શેર સ્વરૂપે લોકો અને પેઢીઓને આપે છે, તને સંયુક્ત ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો કહે છે. જેમ કે, GSPC. આવા ઉદ્યોગો સરકારના અધિકાર ક્ષેત્રમાં જ રહે છે.

4. સહકારી ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો :

- જે ઔદ્યોગિક એકમો નાના માલિકો, શ્રમિકો અને ગ્રાહકોનું શોખણ અટકાવી પરસ્પર બધાના લાભ માટે સહકારી ધોરણે શરૂ કરવામાં આવે છે, તને સહકારી ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો કહે છે. જેમ કે, ડેરી ઉદ્યોગ, સહકારી બેંકો, IFFCO વગેરે સહકારી ક્ષેત્રના એકમો છે.

□ ઉત્પાદિત વस્તુના સ્વરૂપને આધારે ઉદ્યોગો :

- ઉત્પાદિત વસ્તુ કયા સ્વરૂપની છે, તેના આધારે આવા ઉદ્યોગો બે પ્રકારના છે :
 - ✓ (i) વપરાશી વસ્તુના ઉદ્યોગો :
 - લોકોની પ્રત્યક્ષ જરૂરિયાતો સંતોષે તેવી વપરાશી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરતા ઉદ્યોગોને વપરાશી વસ્તુના ઉદ્યોગો કહે છે.

- જેમ કે, બ્રેસ, બટર, તેલ, સાબુ, શેમ્પુ, પાઉડર વગેરે બનાવતા ઉદ્યોગો.
- ✓ (ii) અર્ધતૈયાર વસ્તુના ઉદ્યોગો :
- જે ઉદ્યોગોના ઉત્પાદનનો ઉપયોગ અન્ય ઉદ્યોગોના નિક્ષેપો તરીકે થતો હોય, એટલે કે વસ્તુના ઉત્પાદનનો છેલ્લો તબક્કો બાકી હોય તેવા પ્રકારની વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરતા ઉદ્યોગોને અર્ધતૈયાર વસ્તુઓના ઉદ્યોગો કે મૂડીસર્જક ઉદ્યોગો કહે છે.

- જેમ કે, સૂતરનો ઉદ્ઘોગ કાપડ ઉદ્ઘોગને નિક્ષેપ પૂરો પાડે છે. યંત્રોના પૂર્જા, લોખંડનાં પતરાં વગેરે અર્ધતૈયાર વસ્તુના એકમો છે.
- અર્ધતૈયાર વસ્તુ જે અન્ય ઉત્પાદન માટેનો નિક્ષેપ છે, તેને મૂડી વસ્તુઓ કહે છે.

(3) નાના પાયાના ઉદ્ઘોગોના મહત્વની ચર્ચા કરો.

- નાના પાયાના ઉદ્ઘોગો એ મોટા પાયાના ઉદ્ઘોગોના પૂરક તરીકે દેશના સામાજિક અને આર્થિક વિકાસમાં સહભાગી બને છે.
- નાના પાયાના ઉદ્ઘોગો છેલ્લા પાંચ દાયકાઓ દરમિયાન ખૂબ મહત્વના અને વિકાસશીલ રહ્યા છે.

- નાના પાયાના ઉદ્ઘોગોનું મહત્ત્વ નીચેની બાબતોનાં
સંદર્ભમાં સમજાવી શકાય છે :
 1. રોજગારી-સર્જન :
- નાના પાયાના ઉદ્ઘોગો શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન- પદ્ધતિનો
ઉપયોગ કરતા હોવાથી તેમાં મોટા પાયે રોજગારીનું
સર્જન થઈ શકે છે.

- વર્ષ 1994 – 95માં નાના પાયાના ઉદ્યોગોએ 191.40 લાખ રોજગારીનું સર્જન કર્યું હતું, જે વર્ષ 2001 – 02માં વધીને 249.33 લાખ અને વર્ષ 2011–12માં 1012.59 લાખ લોકોને રોજગારી આપનાર ક્ષેત્ર બન્યું હતું.
- ભારત જેવા અતિ વસ્તી ધરાવતા હેવા છતાં દેશમાં પણ નાના પાયાના ઉદ્યોગોએ ઉત્તરોત્તર રોજગારીની બાબતમાં હરણાફણ ભરી છે.

2. ઉત્પાદન-વૃદ્ધિ :

- નાના પાયાના ઉદ્યોગો દ્વારા દેશમાં જરૂરિયાત ધરાવતી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરી, ઝડપી ઉત્પાદન-વૃદ્ધિ કરી શકાય છે.
- વર્ષ 1994 – 95માં નાના પાયાના ઉદ્યોગોએ ₹ 4,22,154 કરોડનું ઉત્પાદન કર્યું હતું, જે વર્ષ 2001 – 02માં વધીને ₹ 2,82,270 કરોડ થયું અને વર્ષ 2011 – 12માં વૃદ્ધિ પામી ₹ 18,34,332 કરોડ થયું.

➤ આમ, ઓછી મૂડીના ઉપયોગ દ્વારા નાના પાયાના ઉદ્યોગોએ ઉત્પાદનમાં ખૂબ જ ઝડપી વૃદ્ધિ કરી છે.

3. ઉત્પાદન એકમોમાં વૃદ્ધિ :

➤ નાના પાયાના ઉદ્યોગોમાં ઓછા મૂડીરોકણણની જરૂરિયાત હોય છે અને આવા ઉદ્યોગો દેશને અનેક રીતે લાભકર્તા હોઈ સરકાર અને લોકો નાના પાયાના ઉદ્યોગો શરૂ કરવામાં રસ લે છે.

- નાના પાયાના ઉદ્યોગો દ્વારા થતી ઉત્પાદન-વૃદ્ધિ પણ આવા એકમોની સંખ્યા વધારવા માટે જવાબદાર છે.
- વર્ષ 1994 – 95માં નાના પાયાના ઉદ્યોગોના એકમો 79.60 લાખ હતા, જે વર્ષ 2001 – 02માં વધી 105.21 લાખ થયા અને વર્ષ 2011 - 12માં વધી 447.73 લાખ થયા.

➤ આમ, નાના પાયાના ઉદ્યોગોનો વિકાસ ભારતમાં ઔદ્યોગિકરણની દિશામાં ગતિશીલ રહ્યો છે.

4. નિકાસો :

➤ ભારતની નિકાસોમાં નાના પાયાના ઉદ્યોગોનો ફાળો નોંધપાત્ર છે.

- વર્ષ 1994 – 95માં ભારતની નિકાસોમાં નાના પાયાના ઉદ્યોગોએ ₹ 29,068 કરોડની નિકાસો કરી હતી, જે વર્ષ 2001 – 02માં વધીને ₹ 71,244 કરોડ અને 2006 – 07માં ₹ 1,77,600 કરોડ સુધી વૃદ્ધિ પામી હતી.
- નાના પાયાના ઉદ્યોગોની નિકાસમાં વૃદ્ધિ થતાં વિદેશોમાં ભારતની વસ્તુઓ અને સેવાઓની માંગ વધી છે.

➤ પરિણામે વિદેશી હુંડિયામણની કમાણી થતા દેશ માટે જરૂરી વસ્તુઓ અને સેવાઓની આયાત શક્ય બની છે.

5. શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિ :

➤ નાના પાયાના ઉદ્યોગો શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે.

➤ તેથી તેમાં વધુ શ્રમ અને ઓછી મૂડીનો ઉપયોગ થાય છે.

➤ ઉત્પાદનનાં અન્ય સાધનો જમીન અને નિયોજકને સ્થિર રાખી, નાના પાયાના ઉદ્યોગો ઉત્પાદન વધારી રોજગારીનું સર્જન કરે છે.

6. વિદેશી ફૂંડિયામણાની બચત :

➤ નાના પાયાના ઉદ્યોગો ઉત્પાદન- વૃદ્ધિ કરી નિકાસો વધારે છે અને દેશને વિદેશી ફૂંડિયામણાની આવક મેળવી આપે છે.

- ઉપરાંત આવા ઉદ્ઘોગો દેશમાં જરૂરિયાતવાળી મોટા ભાગની વસ્તુઓનું પૂરતા પ્રમાણમાં ઉત્પાદન કરતા હોવાશી આચારો ઘટતાં વિદેશી હુંડિયામણનો ખર્ચ ઘટે છે.
- આમ, નાના પાયાના ઉદ્ઘોગોના વિકાસ દ્વારા વિદેશી હુંડિયામણની આવક વધે છે અને વિદેશી હુંડિયામણનો ખર્ચ ઘટે છે, જે ભારતના વિદેશવેપારમાં સમતુલા લાવવા ખૂબ ઉપયોગી સાબિત થયા છે.

7. સમયનો ટ્રેક્ચે ગાળો :

➤ નાના પાયાના ઉધોગો ઓછી મૂડીથી ખૂબ જ ટ્રેક્ચા ગાળામાં શરૂ કરી શકાય છે અને ઉત્પાદન-કાર્ય તરત જ થઈ શકતું હોવાશી દેશમાં અછતવાળી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન-કાર્ય ટ્રેક્ચા ગાળામાં જ શરૂ કરી શકાય છે, જે દેશના લોકોની માંગ સંતોષે છે.

8. સમતોલ પ્રાદેશિક વિકાસ :

➤ નાના પાયાના ઉધોગો ઓછી મૂડી, ઓછાં સાધનો અને ઓછાં સંસાધનો દ્વારા દેશના કોઈ પણ ભાગમાં શરૂ કરી શકાય છે; જેથી વિકસિત પ્રદેશો સુધી લાભ અટકી ન રહેતાં ઓછા વિકસિત પ્રદેશો સુધી પહોંચે છે અને બધા પ્રદેશોનો સમતોલ વિકાસ શક્ય બને છે.

➤ નાના પાયાના ઉદ્ઘોગો દ્વારા ધનિક અને ગરીબ, વિકરાત અને અલ્પ વિકસિત પ્રદેશ જેવી અસમાનતા ઘટાડવી શક્ય બને છે.

9. વિકેન્દ્રીકરણ :

➤ નાના પાયાના ઉદ્ઘોગોમાં ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં મૂડીની જરૂરિયાત હોઈ, તે અર્થતંત્રના નાના નાના ઉત્પાદકો દ્વારા શરૂ થઈ શકે છે અને તેના લાભ મેળવી શકે છે.

➤ નાના પાયાના ઉદ્ઘો દેશના જુદા જુદા વિસ્તારોમાં
વણવપરાયેલ કે વેરવિઘેર પડી રહેલાં સુખુભ્ર
સાધનોનો ઉપયોગ કરી, દેશનું કુલ ઉત્પાદન વધારે
છ. આમ, ઉત્પાદનના લાભો દેશના વિવિધ
પ્રદેશોમાં સપ્રમાણ વહેંચી નાના પાયાના ઉદ્ઘો
વિકેન્દ્રીકરણ કરે છે.

10. ઊંચો વિકાસદર :

- નાના પાયાના ઉદ્યોગો ખૂબ ઓછી મૂડી દ્વારા સ્થપાયેલ હોવાથી વધુ ઉત્પાદકો ઉત્પાદન-કાર્ય શરૂ કરી શકે છે,
જેથી દેશનું કુલ ઉત્પાદન અને કુલ આવક વધે છે.
- નાના પાયાના ઉદ્યોગો ટ્રંકા ગાળમાં શરૂ કરી શકતા હોવાથી બજારની જરૂરિયાત મુજબ ઉત્પાદનમાં ઝડપી ફેરફાર શક્ય
બને છે, જેથી નાના પાયાના ઉદ્યોગો સતત ઊંચો વિકાસદર
આપે છે.

➤ ટ્રેકમાં, નાના પાયાના ઉદ્યોગો રોજગારી-સર્જન કરવા,
ઓછી મૂડી દ્વારા ઉત્પાદન કરવા, ગ્રામ વિસ્તારોમાં
ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવા, પણત વિસ્તારોનો વિકાસ કરી
પ્રાદેશિક અસમાનતા ઘટાડવા તથા રાષ્ટ્રીય આવક અને
સંપત્તિની સમાન વહેંચણી કરવા મહત્વના રહ્યા છે.

(4) ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે સરકારે લીધેલાં પગલાં ચર્ચો.

- દેશના ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે સરકારે લીધેલાં પગલાં
નીચે મુજબ છે :
 1. રાજ્યની માલિકીનાં સાહસો :
- દેશના ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે સરકાર દ્વારા પાયાના અને
ચાવીરૂપ ઉદ્યોગોની રચના કરવામાં આવે છે.

આવા એકમો અન્ય ઉદ્યોગોને ઉપયોગી સાધન-સામગ્રી પૂરી પાડે છે. આવા એકમો સરકાર પોતાને હસ્તક રાખી, સમગ્ર ઉદ્યોગક્ષેત્રનો સમતોલ વિકાસ થાય તેવા પ્રયત્નો કરે છે.

2. ખાનગી ક્ષેત્રના ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન :

નવા શરૂ થતા ખાનગી ક્ષેત્રના ઉદ્યોગોને રાહતદરે જમીન, વીજળી, પાણી ઉપરાંત કર-રાહતો, સસ્તું અને પૂરતું ધિરાણ સરકાર દ્વારા પૂરું પાડવામાં આવે છે.

► જેથી તેઓ વિશ્વબજરની હરીફાઈ માટે સક્ષમ
બની શકે. વળી, સરકાર દ્વારા અનામત
રખાવેલાં ક્ષેત્રોમાં ઘાનગી ક્ષેત્રને પ્રવેશ આપી,
તેમને વિકાસની પૂરતી તકે સરકાર પૂરી પાડ
છે.

3. આયાત-જકાત :

➤ આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાની હરીફાઈમાં સ્થાનિક ઉદ્ઘોગોને
રક્ષણ પૂર્ણ પાડવા સરકાર દ્વારા એવી કરનીતિ
ઘડવામાં આવે છે કે, જેથી વિદેશી વસ્તુઓ મોંધી બને
છે અને દેશની વસ્તુઓ સસ્તી થાય છે. જેથી સ્વદેશી
વસ્તુઓ વિદેશી વસ્તુઓ સામે હરીફાઈમાં ટકી રહે છે.

➤ આમ, સ્થાનિક ઉદ્યોગોને રક્ષણ મળતાં ઓદ્યોગિક વિકાસ શક્ય બને છે.

4. ટેક્નિકલ કૌશલ્ય અને તાલીમ :

➤ ઉદારીકરણ અને વૈશ્વિકરણના સમયમાં સ્થાનિક ઉદ્યોગો હરીકાઈ માટે સક્ષમ બને તે માટે સરકાર દ્વારા ઉદ્યોગોના માલિકોને ટેક્નિકલ તેમજ વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવામાં આવે છે.

➤ વિશ્વમાં પ્રવર્તતી નવી ટેકનોલોજી, નવી વસ્તુઓ, નવી વેચાણ- વ્યવસ્થા, નવું સંચાલન વગેરેની જાણકારી સ્થાનિક ઉદ્યોગોના માલિકોને મળી રહે તેવી તાલીમ સરકાર દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે. જેશી સ્થાનિક ઉદ્યોગો આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાની હરીકાઈમાં ટકી રહેવા સક્ષમ બને છે.

5. આર્થિક સહાય :

- સ્થાનિક ઉદ્યોગો તેમનું ઉત્પાદન-ખર્ચ ઘટાડી શકે તે માટે સરકાર તેમને આર્થિક સહાય પૂરી પાડે છે.
- સ્થાનિક ઉદ્યોગોનું ઉત્પાદન-ખર્ચ ઘટતાં તેઓ જે-તે વસ્તુઓ આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં નીચા ભાવે વેચી, શક્ય તેટલી કિંમત – લાભ મેળવી, પોતાની વસ્તુઓની માંગ વધારે છે.

➤ સરકાર સસ્તી જમીન, પાણી, વીજળી,
વાહનવ્યવહારની સવલતો દ્વિરાણ વગેરે પ્રકારની
આર્થિક સહાય આપી; સ્થાનિક ઉદ્યોગોને મદદ કરે
છ. જેથી સ્થાનિક ઉદ્યોગો સક્ષમ બને અને દેશનું
ઉદ્યોગક્ષેત્ર વિકાસ પામે.

6. પાયાની સુવિધાઓ :

➤ ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે સરકાર પાયાની સુવિધાઓ જેવી કે રસ્તા, પાણી, વીજબી, બેંકો, વીમો, ડેનેજ જેવી અનેક સગવડો પૂરી પાડે છે. પાયાની આ સુવિધાઓ મળવાને કારણે ઉદ્યોગો તેમનાં નાણાં, સમય અને શ્રમ બચાવી; ન્યૂનતમ ખર્ચનાં ધોરણો હાંસલ કરે છે.

➤ જેથી તથો હરીકાઈમાં ટકી રહેવાને કારણે તેમને તેમના ઉદ્યોગો ચલાવવા માટે પ્રોત્સાહન મળી રહે છે.

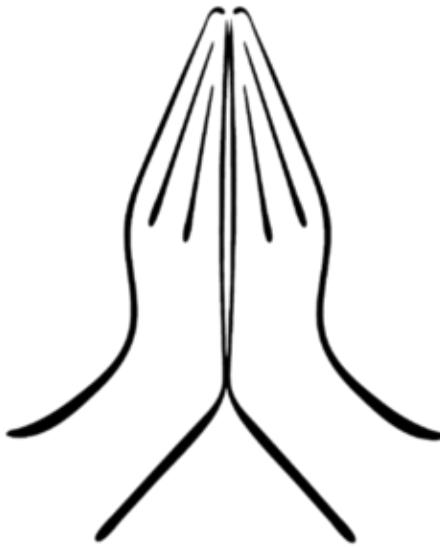
7. વિવિધ નીતિઓ અને સંસ્થાની રચના :

➤ ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે સરકાર ઉદ્યોગોને અનુકૂળ હોય તવી આચારનીતિ, નિકાસનીતિ, નાણાકીય નીતિ, રાજકોષીય નીતિ, કરવેરા નીતિ નક્કી કરે છે.

- બજારમાં ઉદ્યોગોની અધોઽય હરીકાઈ અટકાવવા
ઇન્ડસ્ટ્રિયલ એક્ટ, કંપની એક્ટ, બેન્કિંગ એક્ટ,
કોમ્પિટિશન એક્ટ વગેરે કાયદાઓ સરકાર ઘડે છે.
- ઉદ્યોગોને જરૂરી નાણાકીય મદદ મળી રહે તે માટે IDBI,
SIDBI, ICICI, IFCI, LTC, GIC વગેરે સંસ્થાઓ
રચવામાં આવી છે.

- તેમજ વિદેશી મૂડીરોકાણને આકર્ષવાના પ્રયત્નો સરકાર તરફથી કરવામાં આવે છે.
- ટ્રેકમાં, ઉદ્યોગોને આર્થિક સહાય તેમજ જરૂરી રક્ષણા પૂરું પાડી, તેમનો વિકાસ કરવા સરકારે વિવિધ પગલાં લઈ, તેમના વિકાસ માટેનું યોગ્ય વાતાવરણ પૂરું પાડ્યું છે.

Thanks

For watching